

UOT 94(479.24)

EMİN ŞİXƏLİYEV

1915-Cİ İL HADİSƏLƏRİ İLƏ BAĞLI ERMƏNİ KİLSƏSİNİN İDDİALARI

Məlum olduğu kimi, erməni iddialarına görə, türklər erməni soyqırımına görə məsuliyyət daşıyırlar. Lakin tarixi faktlar göstərir ki, 1915-ci il hadisələri soyqırımı deyil, Osmanlı dövlətinin ermənilərə qarşı hazırlamış olduğu tədbir idi. Buna baxmayaraq, erməni kilsəsi 1915-ci il hadisələrinin təbliğatı üçün türklərə qarşı başlıca silah olaraq dindən istifadə edir. Müəllif belə bir nəticəyə gəlir ki, 1915-ci il hadisələri ermənilərin etno-psixoloji travma vəziyyətinin bir məhsuludur.

Açar sözlər: *Erməni kilsəsi, 1915-ci il hadisələri, soyqırımı, Osmanlı imperiyası, təhcir siyasəti.*

Giriş. Məqalədə ermənilərin 1915-ci il hadisələrinin pərdəarxası məqamları araşdırılıb təhlil edilmiş, baş verən hadisələrin soyqırımı, yoxsa müdafiə xarakterli tədbir siyasəti olduğuna aydınlıq gətirilmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, ermənilərin soyqırımı iddialarının arxasında sadəcə Ermənistan dövləti, erməni diasporu və siyasi partiyaları deyil, erməni kilsəsi dayanır. Erməni kilsəsi 1915-ci il hadisələrini dini motivlərlə süsləyərək problemi erməni kimliyinin bir parçasına çevirmiş, eyni zamanda dünya ictimaiyyətinin, habelə xristian dövlətlərinin diqqətini çəkə bilmək üçün ən təhlükəli silahlardan biri olan din strategiyasına baş vurmuşdur. Bu baxımdan məqalə bəhs olunan problemlə bağlı mühüm məsələləri özündə ehtiva etməkdədir. Əsl həqiqətdə 1915-ci ildə hadisələr hansı aspektdə cərəyan etmişdir? Erməni kilsəsinin 1915-ci il hadisələri ilə bağlı iddiaları nədən ibarətdir? Bu iddialara Qərb dünyasında necə reaksiya verilir? Bu kimi çoxsaylı suallara məqalədə cavab axtarılmış və müqayisəli şəkildə təhlil edilmişdir.

1915-ci il hadisələrinin pərdəarxası məqamları və erməni kilsəsinin ortaya atdığı iddialar.

Hər şeydən əvvəl qeyd etmək lazımdır ki, 1915-ci il hadisələri Ermənistan dövlətinin, diasporun, siyasi partiya və təşkilatların təbliğat kampaniyalarında yer alan başlıca məsələlərdəndir. Həmin tarixdə ermənilərlə türklər arasında baş verən hadisələr sadəcə siyasi mahiyyətli olmayıb, bilavasitə erməni kilsəsinin də dini baxımdan əldə tutduğu ən təhlükəli vasitələrdən biridir. Erməni kilsəsinin 1915-ci il hadisələri ilə bağlı iddialarına keçməzdən əvvəl bu tarixdə əsl həqiqətdə nələrin yaşandığı, proseslərin hansı məcrada baş verdiyi üzərində durmaq lazım gəlir. 24 aprel 1915-ci il hadisələri ermənilərin milli düşüncəsində **“Böyük Fəlakət – Medz Yeqhern”** [11, s. 3], Qərb dünyasında isə **“tarixdə soyqırımına məruz qalmış ilk xristian millət”** olaraq xarakterizə olunur. Məhz bu düşüncənin təsiridir ki, ermənilər Qərb xristian dünyasından ilham alaraq hər il aprel ayının 24-də soyqırımı iddialarını bütün dünya ölkələrinin, xüsusilə də böyük dövlətlərin parlamentlərinin gündəminə gətirirlər. Halbuki ermənilərin iddia etdikləri bu hadisə soyqırımı olmayıb, Osmanlı dövlətinin öz təhlükəsizliyi naminə erməni üsyanlarının və türklərə qarşı törədilən qırğınların qarşısını almaq üçün hazırlamış olduğu müdafiə tədbiri idi. Belə ki, 24 aprel 1915-ci ildə erməni komitələri və partiyalarının fəaliyyətinə son verilmiş, İstanbulda yüzlərlə erməni terroristi həbs edilmişdir. Bəzi tədqiqatçılara görə, bu rəqəm **2345**. Yəni burada heç bir ölüm və cinayət hadisələrindən söhbət gedə bilməz. Ermənilər komitə üzvlərinin həbs edildiyi 24 aprel tarixini soyqırımı

günü elan etmişlər. Əgər söhbət Osmanlılar tərəfindən ermənilərin təhcirindən gedirsə, onların yerlərinin dəyişdirilməsinə qərar verilən Təhcir (Köç) Qanunu 27 may 1915-ci ildə qəbul edilmişdir [6, s. 61; 10, s. 259; 15, s. 131]. Yəni “24 aprel” ermənilərin iddia etdikləri kimi soyqırımına səbəb olan köçürülmə tarixi deyil, Daşnaksütyun, Hınçak, Ramqavar kimi komitə üzvlərinin həbs olunduğu tarixdir. Həbs olunan ermənilərin sırası vətəndaş olmayıb, komitə və terror təşkilatlarının üzvləri olduqları ingilis kəşfiyyat orqanları tərəfindən də doğrulanmışdır. Misirdəki ingilis hərbi idarəsinə göndərilən məlumatda göstərilir: 24 aprel 1915-ci il tarixdə 3 erməni ruhanisi, erməni qəzeti “Puzantion”un sahibi də aralarında olmaqla çox sayda erməni ələ keçirilmişdir, tezliklə onlar Ankaraya göndəriləcəklər. Həbs olunanların 500-ü Daşnak, 500-ü Hınçak, digərləri isə Ramqavar təşkilatının üzvləridir [3, s. 186].

Qeyd edilməsi vacib olan məsələlərdən biri budur ki, təhcir (köçürülmə) və buna bağlı olaraq “erməni soyqırımı” adıyla önə sürülən hadisələrin əsl kökü Osmanlı dövlətinin hər müstəqil dövlət kimi müharibə əsnasındakı qanuni müdafiə hüquqlarını qorumaq istəməsindən qaynaqlanmışdır. Bu da bir həqiqətdir ki, 1915-ci ildə qəbul edilən “Təhcir Qanunu” sadəcə ermənilərə deyil, Osmanlı dövlətinə qarşı üsyan və düşmənlərlə əməkdaşlıq edənlərə qarşı tətbiq edilmişdir. Qanun mətnləri incələndiyində “erməni” kəlməsinə rast gəlinmir [2, s. 124; 10, s. 149;].

Beynəlxalq miqyasda qəbul olunur ki, etnik, milli və dini səbəblər üzündən silahsız və müdafiəsiz insanların kökündən məhv edilməsi soyqırımıdır [14, s. 630-631]. Belə bir vəziyyətdə sual yaranır: Osmanlı vətəndaşı olan silahsız və müdafiəsiz erməni xalqı türklər tərəfindən milli və dini səbəblər üzündən soyqırımına məruz qaldımı?

Tarix boyunca etnik azlıqlarla münasibətlərini müasir dövlətlərdən belə üstün bir səviyyədə quran Osmanlı dövlətinin XX əsrdə belə bir cinayətə baş vura biləcəyini düşünmək son dərəcə yanlışdır. Hər şeydən əvvəl ona görə ki, əgər milli baxımdan sırf ermənilər hədəf alınsaydı, Osmanlı dövründə onlardan paşa, nazir, millət vəkilləri çıxma bilərdimi?

Osmanlı imperiyasındakı azlıqların vəziyyəti obyektiv baxışla dəyərləndirilsə, ermənilərin və hətta rumların dil və din azadlığına sahib olduqları, hərbi xidmətə çağırılmadıqları, ticarət haqqını əldə etdikləri, dövlətin üst səviyyəli postlarında yer tutduqlarını görmək olar. Tarixi materiallarda vaxtilə milləti-sadıka (sadiq millət) olaraq xarakterizə edilən ermənilərdən 29 paşa, 22 nazir, 33 millətvəkili, 7 səfir, 11 Başkonsul, 11 universitet müəllimi, 41 yüksək rütbəli məmur olduğu göstərilir [ətraflı məlumat üçün bax: 2, s. 121; 7, s. 137-152; 10, s. 9]. Hətta Osmanlı dövlətində ermənilərə “əhli-kitab” statusu içərisində dini tolerantlıq da göstərilmiş, çox sayda erməni kilsəsinin açılmasına icazə verilmişdir [4, s. 156-158].

Belə bir vəziyyətdə Osmanlının ermənilərə soyqırımı tətbiq etdiyi şəkildə önə sürülən iddiaların əsassız olduğu ortaya çıxır. Erməni iddialarının əksinə soyqırımına məruz qalan onlar deyil, türklər olmuşdular.

Erməni tarixçisi Dikran Kevorkyan yazır ki, Osmanlı dövlətinin ermənilərə qarşı yaxşı niyyətini, müsəlmanların ermənilərə eyni vətənin övladları olaraq göstərdikləri qardaşlıq duyğularını istismar edən komitələr dövlətin təməlinə dinamit qoymaqdan, vətən xaini olmaqdan, iki xalq arasında kin və nifaq toxumları əkməkdən əl çəkməmişlər. Onlar hər fürsəti dəyərləndirmiş, məqsədlərinə çatmaq üçün hər yola baş vurmuşlar. Xüsusilə bu yolda ruhani liderlərindən, müəllimlərdən, əli qələm tutanlardan öz niyyətlərinin həyata keçirilməsində istifadə etmişlər [8, s. 245].

Ermənilərin təşkilatlanaraq silahlı dəstələr yaratdıqları sənədlərlə isbatlandığına görə, cərəyan edən hadisələrə birmənalı olaraq “soyqırımı” demək yerinə, ermənilərdən qaynaqlanan və onların başlatdığı “üsyan” və bu üsyana qarşı Osmanlı dövlətinin öz qanuni səlahiyyətlərindən istifadə edərək aldığı tədbirlər demək daha doğru bir ifadə olar.

Müqayisəli təhlillər əsasında ortaya çıxan məqam budur ki, 1,5 milyon erməninin soyqırımına uğradığı şəkildə ortaya atılan iddialar tamamilə əsassızdır. Tərəfsiz olaraq məsələyə yanaşılarsa, ortada soyqırımı kimi bir hadisənin baş vermədiyi açıqca görülməlidir. Məsələ ilə bağlı ortaya belə bir sual çıxır: əgər iddia edildiyi kimi, 1,5 milyon erməni öldürülübse, onlar harada dəfn olunublar? Kütləvi məzarlıq haradadır? Soyqırımı kimi ağır ittihamlarla çıxış edən ermənilər sübut üçün kütləvi məzarlığı göstərmək məcburiyyətindədirlər.

Köç əsnasında insanların müxtəlif xəstəliklərdən ölməsi mümkündür. Bu inkaredilməz həqiqətdir, lakin bu hadisələri soyqırımı adlandırmaq mümkündürmü? Digər bir tərəfdən, Osmanlı dövlətinə qarşı üsyan və düşmənlərlə əməkdaşlıq edən erməni fəaliyyətləri qarşısında hökumət hansı addımı atmalıydı? Bu dövlətin sərhədləri daxilində yaşamasına baxmayaraq, xəyanət edənlərə qarşı Osmanlının həm hüquqi baxımdan, həm də təhlükəsizliyi qorumaq düşüncəsi ilə belə bir yola baş vurmağı qanun çərçivəsində deyildirmi?

Problemin mahiyyətinə daha dərinəndən vaxt keçdikcə, köçürülmə hadisəsinə rəvac verən amilin Osmanlı dövləti deyil, bilavasitə erməni komitələri və təşkilatları olduqları açıqca görülməlidir. Əgər onların başlatdıqları üsyanlar və Osmanlı dövlətinin parçalanmasına yönəlik xarici qüvvələrlə əməkdaşlıq fəaliyyətləri olmasaydı, heç şübhəsiz ki, təhcir (köç) hadisəsinə ehtiyac qalmayacaqdı.

Osmanlı dövlətinin ermənilərin düşmənlərlə əməkdaşlıq çərçivəsində üsyan və qırğın hərəkətlərinin artması səbəbiylə aldığı tədbirlər və bu tədbirlərin tətbiq olunması əsnasında müxtəlif səbəblərdən dolayı meydana gələn itkilər ermənilər tərəfindən dünya dövlətlərinin diqqətini çəkmək üçün təbliğat silahı olaraq istifadə edilir. Bir məsələni xüsusilə qeyd etmək lazımdır ki, bu təbliğat erməni kilsəsinin baş vurduğu ən təhlükəli metoda çevrilmişdir.

Tarixi həqiqətlər də təsdiq edir ki, erməni millətçiliyi din üzərində qurulmuşdur. Dünyada bu cür millətçiliyin bənzərini tapmaq çox çətindir. Ümumiyyətlə, erməni şovinizminin, millətçi erməni partiyalarının maddi və mənəvi qida qaynağı rolunu erməni kilsəsi böyük məharətlə oynamış və oynamaqdadır. Erməni tarixçisi H. Basdırmacıyan *“erməni kilsəsi erməni millətinin kilsə tərəfindən can verilən ruhunun təkrar dünyaya gəlmək üçün yaşadığı vücuddur”*, – deyərək bu həqiqəti doğrulamışdır [6, s. 17].

Digər erməni tarixçisi Dikran Boyacıyan isə qeyd edirdi ki, erməni kilsəsi ilə erməni milləti o qədər iç-içədir ki, biri olmadan digərini təsəvvür etmək mümkün deyil [10, s. 57].

Həz. İsanın və Qriqoryanlıq məzhəbinin banisi müqəddəs Qriqorun prinsiplərindən uzaqlaşan, özünəməxsus bir yol cızaraq, millətçi partiyalara və terror təşkilatlarına öncülük edən erməni kilsəsi haqqında arxiyepiskop Qevond Turyan yazırdı: *“...Dini icmalar uzun zamanlardan bəri erməni partiyalarının inqilab ocaqları olmuş, ən şeytani proqramlar buralarda hazırlanmışdır. Dini mərkəzlər silah anbarlarına və inqilab komitələrinin qarargahlarına çevrilmişdir. Dini liderlər söz və yazı ilə xalqı üsyana təşviq edirlər. Artıq moizələrdə ibrətamiz sözlər və İncilin doktrinası zikr edilmir. Sədaqət və doğruluğun əksinə yalançılıq, humanizmin əksinə kin və intiqam, əxlaqın əksinə isə alçaqlıq və şərafsizlik təlqin edilir... Dini liderlər komitələr tərəfindən təşkil edilmiş bayramlara, yığıncaqlara və mərasimlərə öndərlik edirlər...”* [6, s. 74-75].

Onu da qeyd edək ki, bu sözlərin müəllifi olan Qevond Turyan ermənilər tərəfindən təhdid edilmiş və 1922-ci ildə ABŞ-a köçmək məcburiyyətində qalmışdı. Nəhayət, 24 dekabr 1933-cü ildə Nyu-Yorkdakı dini ayini keçirmək üçün erməni kilsəsinə gəldiyi zaman o, daşnak terroristləri tərəfindən guya Hai-Taht doktrinasına, yəni ermənilərin milli davasına xəyanət etməsi səbəbi ilə qətlə yetirilmişdir.

Erməni milli psixologiyasına görə, başda böyük dövlətlər olmaqla dünyanın bütün xristian ölkələrinin nəinki ermənilərin haqq səsində cavab vermələri, hətta “Hai-Taht” (ermənilərin davası) doktrinasına hərtərəfli dəstək vermələri zəruridir. Hər şeydən əvvəl ona görə ki, ermənilər xristianlığı ilk qəbul edən etnos, eyni zamanda xristianlığın “ilk şəhid milləti”dir. Kilsə ənənələrinə görə, Hz. İsa göydən müqəddəs sayılan Eçmiədzinə enərək, erməni kilsəsini inşa etmiş və onu digər böyük məzhəblərin kilsələrindən fərqli olaraq, müstəqil və daha ehtişamlı bir mövqeyə gətirmişdir [6, s. 19]. Erməni kilsəsinin iddiasına görə, bunun səbəbi erməni millətinin Tanrı tərəfindən seçilmiş olmasıdır. Buna görə də Tanrı seçilmiş olduqları səbəbiylə kilsəni məhz onların torpaqlarında qurmuşdur. Buradan belə bir sual doğur: əgər ermənilər həqiqətən də yer üzünün ilk xristian millətidirsə, nəyə görə sülhə tərəf ilk addım atmaqla öz inanclarını sübut etməzlər? Məgər Hz. İsa kini, nifrəti, terrorizmimi təlqin edirdi? Əlbəttə, intiqam hərəkatları İsa peyğəmbər tərəfindən heç vaxt öyrədilməmiş və qəbul edilməmişdir. Əgər ermənilər həqiqətən də xristianlıq dininə bağlı millətdirsə, nəyə görə digər xristian inanclıların Ermənistanı gəlib Hz. İsayı olan məhəbbətini bölüşmələrinə icazə verilmir? Qeyd edək ki, kilsə hər hansı bir ermənin digər xristian məbədlərində ibadət etməsini qadağan edir. Bu barədə “*Ermənistan – terrorçu “xristian” ölkənin gizlinləri*” adlı kitabında müəllif Samuel Uimz yazır: “...Erməni kilsəsi digər xristian məbədlərində ibadət edən hər bir erməni kilsədən uzaqlaşmış hesab edir. Erməni kilsəsi rəsmi kilsədən başqa digər kilsələrdə ibadət edən erməniləri cəhənnəm odu ilə lənətləyir...” [1, s. 66].

Ümumiyyətlə, Erməni kilsəsi siyasi və ictimai müzakirələrin mərkəzi olmuşdur. Millətin problemləri həmişə kilsəni dərindən düşündürmüşdür. “Böyük Ermənistan” dövlətini yarada bilmək üçün dünya ölkələrini hörümçək toru kimi saran kilsə erməni partiyalarını və terror təşkilatlarını ətrafına yığmış, müntəzəm bir şəkildə onları dəstəkləmişdir. Bu ikili sistem, yəni kilsə və siyasi partiyalar daim türklük əleyhinə fəaliyyət göstərmiş və göstərməkdədir. Günümüzdə də soyqırımı iddialarının gündəmə gətirilməsində dövlət, diaspora, siyasi təşkilatlarla yanaşı, erməni kilsəsi də əhəmiyyətli dərəcədə rol oynamaqdadır.

Kilsə “qondarma erməni soyqırımı hekayəsi”ni əfsanələşdirmiş, uydurulan soyqırımı ilə Nuh Tufanı arasında məntiqsiz bir əlaqə quraraq, erməni-türk düşmənçiliyini daha da gərginləşdirmişdir. Bu əfsanəyə görə, guya Tanrı tərəfindən “seçilmiş bir millət” olan ermənilərin Tufan hadisəsindən sonra nə qədər dözümlü və əzmlı bir xalq olduğu ortaya çıxmışdır. Yəni Tanrı onları Nuh Tufanı ilə sınağa çəkmiş, ermənilər də bu sınaqdan uğurla çıxmışlar. İddiaya görə, birinci imtahan müvəffəqiyyətlə çıxan erməniləri Tanrı ikinci dəfə də imtahana çəkib ki, bu imtahan da əfsanələşdirilən “erməni soyqırımı” iddiasıdır. Guya ermənilər kütləvi surətdə məhv edilmək istənilmiş, amma bütün bunlara baxmayaraq öz iradəsi, dözümlü və əzmi sayəsində millət olaraq tarix səhnəsindən silinməmişlər. Ermənilər arasında yayılan inanca görə, birinci fəlakət Tufandırsa, ikinci fəlakət də türklərdir. Buna görə də türklər ermənilər tərəfindən insan kimi deyil, simvolik olaraq təbii fəlakətlərin meydana gətirdiyi hadisələrin sinonimidir [12, s. 41]. Erməni kilsəsi tərəfindən şüuraltına belə düşüncələr yerləşdirilmişdir ki, guya ermənilər Allahın lütfü ilə necə ki, Tufanda məhv olmamış və ardından bütün dünyaya yayılaraq ana vətənlərinə qayıtmaq gücünü özlərində tapa bilmişdirlərsə, 1915-ci il hadisələrindən sonra da həyatda qalmağı bacarmışlar [13, s. 103]. Amerikan tədqiqatçısı Səmyuel Uimz bu barədə yazır: “*Ermənilər xristian dünyasının içində dönə-dönə nağıllar söyləyərək, özlərinin İsus Xrist yolunda əzabkeş millət olması haqqında xristian dünyasında ictimai fikir yaratmaq istəmişlər. Ermənilər xristian olmayan hər şeyin xristianlığa qarşı ziyan, qorxu və nifrət olması təsəvvürünü formalaşdırırlar. Bu günlər ermənilərin danışdığı ən böyük nağıl isə bundan ibarətdir ki, guya 1915-ci ildə onların 1,5 milyon nəfər ulu babası türklər tərəfindən qətlə yetirilmişdir və bu, iyirminci əsrin ilk genosid nağılıdır...*” [1, s. 62].

Daha sonra o, yazır: “...Ermənilər iddia edirlər ki, onlar əvvəlcə öldürülmüş və sonra – onlar bu cür yaxşı xristian olduğundan – 1,5 milyon nəfəri İsus kimi zühur etmişdir. Hər şey bir yana, erməni liderləri xəyali genosidi “çarmıxa çəkilmə”, yeni diktator ölkənin yaradılmasını isə İsus kimi “zühur etmək”lə müqayisə edirlər. Bu saxtakarlıqdır!...” [1, s. 177].

Bu soyqırımını əfsanəsindən bir amil olaraq istifadə edib millətin beynini zəhərləyən erməni kilsəsi terror təşkilatlarını da hər vəchlə dəstəkləmişdir. Ermənilərin milli psixologiyasına görə, dünyanın bütün xristian ölkələrinin ermənilərin haqq səsinə cavab və dəstək vermələri zəruridir. Hər şeydən əvvəl ona görə ki, ermənilər “xristianlığın ilk şəhid milləti”dir. Bu metod da ermənilərin “din” strategiyasının əsas istiqamətlərindən biridir.

Nəticə. Göründüyü kimi, erməni kilsəsi 1915-ci il hadisələrindən öz lehlərinə istifadə edə bilmək üçün din strategiyasına baş vurmaqda, bu iddialarını erməni xalqının şüuraltına yerləşdirməyə çalışmaqda, öz milli kimliklərini qoruyub saxlamaq üçün mifologiyalara söykənməkdədir. Düzdür, ermənilərin tarixi keçmişlərində əldə etdikləri uğurlar olmasa da, onlar özlərini buna inandırmaqdadırlar. Bu baxımdan erməni kilsəsi və erməni xalqı Vamık Volkanın da təbirincə desək, etno-psixoloji sarsıntı vəziyyətindədirlər. Onlar özlərini “qurban edilən millət” olaraq təsəvvür etməkdədirlər. Yəni ermənilər “zavallı və yaxşı”, türklər isə “pis və insanlıqdan uzaq məxluqlardır”. Dolayısı ilə “qurban edilən ermənilər” türklər tərəfindən travma meydana gətirən hadisələrə insafsızca məruz qaldıqlarına inanmaqdadırlar. Digər bir ifadə ilə, erməni kimliyi “yaxşının pis tərəfindən məhv edilməsi” anlayışı üzərində qurulmuşdur ki, erməni kilsəsi də bu anlayışdan əsas vasitə kimi istifadə edir və türk düşmənçiliyini aşırı dərəcədə qızıdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Uimz Səmyuel A. Ermənistan – terrorçu “xristian” ölkənin gizlinləri. Bakı: OKA Ofset Azərbaycan-Türkiyə Nəşriyyat-Poliqrafiya şirkəti, 2004, 386 s.
2. Aktar A.Y. Ermeni mezalimi ve soyqırım iddialarına ilişkin kavram karmaşası / Osmanlı’dan günümüze ermeni sorunu (editör: Hasan Celal Güzel). Ankara: Yeni Türkiye yayınları, 2000, s. 121-128
3. Başak T. İngiltere’nin Ermeni Politikası (1830-1923). İstanbul, IQ Kültür Sanat yayıncılık, 2008.
4. Ercan Y. Osmanlı Devleti’nde müslüman olmayan topluluklar (millet sistemi) / Osmanlı’dan günümüze ermeni sorunu. (editör: Hasan Celal Güzel). Ankara: Yeni Türkiye yayınları, 2000, s. 145-161.
5. Gürün K. Ermeni dosyası. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1985.
6. İltər E. Ermeni kilisesi ve terör. Ankara: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi yayınları, 1996.
7. Kırmızı A. Son dönem Osmanlı bürokrasisinde akraba ermeniler // Ermeni Araştırmaları dergisi, 2003, c. 2, № 8, s. 137-152.
8. Kevorkyan D. Ermeni meselesinde tehçire amil olan sebepler / Tarih boyunca türklərin ermeni toplumu ilə ilişkileri, Erzurum, 8-12 Ekim 1984.
9. Metel A.B. Ermeni mezalimi ve gerçekler. İstanbul: Yeni Batı Trakya Dergisi yayınları, 4 baskı, seri №6.
10. Özkan Z. Tarihsel akış içerisinde terörden politikaya ermeni meselesi. İstanbul: Er Ofset San. ve Tic. AŞ, 2001.
11. Palabıyık M.S. 1915 olaylarını anlamak: Türklər və ermenilər. İstanbul: Beta yayınları, 2015.

12. Laçın S. Türkiyə-Avropa ilişkilerinde kültür ve medeniyet: tarihsel ve ideolojik kökenler // Liberal Düşünce Dergisi, 1999, c. 4, № 13, s. 39-57.
13. Laçın S. Ermeni iddiaları ve terör / Ermeni sorunu el kitabı. Ankara: Ankara Üniversitesi basımevi, 2003, s. 95-122.
14. Sönmezoğlu F. Uluslararası ilişkiler sözlüğü. İstanbul: DER yayınları, 2000.
15. Süslü A. Ermeniler ve 1915 tehcir olayı. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Rektörlüğü, 1990.

AMEA Naxçıvan Bölməsi
E-mail: emin.amea@yahoo.com

Emin Shikhaliyev

CLAIMS OF THE ARMENIAN CHURCH REGARDING THE EVENTS OF 1915

As you know, according to the Armenian claims, the Turks are responsible for the Armenian genocide. However, historical facts indicate that, in this case, it was not genocide, but a specific immigration policy. But, despite this, the Armenian Church uses religion as the essential weapon for propagating the incidents of 1915. The author concludes that the events of 1915 are a product of the ethnopsychological trauma of the Armenians.

Keywords: *The Armenian Church, events of 1915, genocide, Ottoman Empire, relocation policy.*

Эмин Шихалиев

ПРЕТЕНЗИИ АРМЯНСКОЙ ЦЕРКВИ, СВЯЗАННЫЕ С СОБЫТИЯМИ 1915 ГОДА

Как известно, в соответствии с армянскими претензиями, турки несут ответственность за геноцид армян. Однако исторические факты свидетельствуют о том, что в данном случае это был не геноцид, а характерная иммиграционная политика. Но, несмотря на это, Армянская церковь используют религию как главнейшее оружие для пропаганды инцидентов 1915 года. Автор приходит к выводу, что события 1915 года являются продуктом этнопсихологической травмы армян.

Ключевые слова: *Армянская церковь, события 1915 года, геноцид, Османская империя, иммиграционная политика.*

(Akademik İsmayıl Hacıyev tərəfindən təqdim edilmişdir)

Daxilolma tarixi: **İlkin variant 30.10.2019**
Son variant 27.01.2020